

7. **Albion M.** True to yourself: leading a valued-based business. – San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2006. – P. 13–33.

Надійшла до редколегії 15.12.09

УДК 141.1

О. В. Пономаренко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕМПЕДОКЛ ЯК ВЕРХОВНИЙ ЖРЕЦЬ «ФІЛОСОФІЇ ВОГНЮ»

Присвячена яскравій особистості давнини, наділеній могутнім темпераментом, необхідним для підняття метафізичного бунту, – Емпедоклу, життя і смерть якого є взірцем космічного горіння.

Ключові слова: вогонь, смерть, самогубство.

Посвящена яркой личности древности, наделенной могучим темпераментом, необходимым для поднятия метафизического бунта, – Эмпедоклу, жизнь и смерть которого есть пример космического горения.

Ключевые слова: огонь, смерть, самоубийство.

This article is devoted to the bright personality of the ancient times having great talent necessary to cause metaphorical riot – Empedocles – whose life and death is the model of cosmic burning.

Key words: fire, death, suicide.

Початок ХХІ ст. ознаменувався кризою у різних галузях життя, котра охопила цілий світ. І Україна тут не стала винятком. Будь-яка кризова, чи перехідна, епоха характеризується пробудженням свідомості, яка посилено починає працювати, болісно реагуючи на нестійкість світу. Усвідомлення хиткості буття, як правило, супроводжується пошуком внутрішнього стрижня, який зміг би стати життєвою опорою людини, відкривши перед нею рятівний шлях. Цей пошук сповнений переживань і сумнівів. При цьому людство силкується пригадати (чи вигадати, чи створити) відповідний ідеал, який уособлював би риси бунтівної людини. На жаль, пересічний громадянин у таких ситуаціях далеко не завжди звертається до надбання людства, вагомим складником якого є філософський світогляд.

На жаль, філософія не для всіх, хто звертався до «заняття нею», була способом життя. Але в історії закарбувалися імена тих, у кого слово не розбігалось ні з окремими заняттями, ні з життям у цілому, ні навіть з власною смертю. Безумовно, одним з перших, хто у даному контексті приходить на думку, є Сократ. Ще однією яскравою особистістю, котра залишилася вірною собі (причому не тільки у житті, але й у смерті), виступає старший сучасник Сократа **Емпедокл** (487/482 – 424/423 гг. до н. е.), відомий більшості людей не стільки своєю філософією, скільки смертю – легендарним самогубством у жерлі Етни.

Звернення зараз до постаті Емпедокла є актуальним, оскільки він теж жив у кризову, перехідну епоху і може слугувати яскравим прикладом втілення метафізичного бунту, бунту проти онтологічної приреченості.

Таким чином, дана стаття присвячена яскравій особистості давнини, наділений могутнім темпераментом, необхідним для улаштування метафізичного бунту, – Емпедоклу, життя і смерть якого є взірцем космічного горіння, котре за своєю природою, за своєю суттю не є запереченням, а навпаки, є ствердженням. Дане завдання передбачає реалізацію наступних *цілей*: розглянути версії смерті Емпедокла;

2) проаналізувати самогубство Емпедокла у контексті його філософії;

3) зробити висновки.

Так, Діоген Лаертський подає шість версій смерті Емпедокла, при цьому:

1) Гераклід акцентує увагу на надлюдському голосі, небесному світлі та блиску вогнів;

2) Гіпшобот – на вогнедишному жерлі Етни;

3) Діодор Ефеський – на вогні;

4) Тімей спростовує версію Геракліда, стверджуючи, що обставини смерті Емпедокла, котра спостигла його у Пелопоннесі, невідомі, як невідома і його могила;

5) Неанф Кізікський зазначає, що смерть Емпедокла настала внаслідок перелому стегна після падіння;

6) Телавг розповідає про те, як старий Емпедокл, послизнувшись, знайшов свою смерть у морі [1, с. 351–353].

Як бачимо, у версіях 1–3 мова йде про божественність Емпедокла, а в 5 – про його гордовиту велич, притаманну лише царям. До речі, стосовно божественності в одному з фрагментів поеми Емпедокла «Очищення» читаємо, так би мовити, автобіографічну характеристику мислителя (у перекладі А. В. Сьомушкіна):

Бог я бессмертный теперь, не смертный уже человек.

Шествую я среди вас, всеми заслуженно чтимый,

Венки на моей голове и ленты священные выются;

Когда я со свитой своею, из жен и мужей состоящей,

Вступаю в роскошные грады, – везде благодатный

почет мне.

Следуют толпы за мною, о счастье меня вопрошая:

Жаждают одни предсказания, желают другие услышать

Мудрое слово мое – от разных болезней заклатье...» [4, с. 181].

Перекладач Діогена Лаертського М. Л. Гаспаров вважає, що «легенда об апофеозе Емпедокла на Етне перенесена на філософа із міфа о самосожженні і апофеозе Геракла»¹ [1, с. 535].

У цілому, які б версії не існували, у людській пам'яті назавжди закарбувалася легенда про урочисте самоспалення «божественного» Емпедокла у вулканічному жерлі Етни. Більш того, ця легенда неодноразово знаходила своє

¹ До речі, А. Августин згадує про Геркулеса, котрий мужньо перемагав чудовиськ і мужньо спалив себе на горі Еті, оскільки втратив мужність перед хворобою, яка позбавила його сил. У давньогрецькому міфі розповідається про те, що після смерті у вогнищі Геракл став безсмертним богом за великі подвиги і великі страждання.

художнє втілення у літературних творах. Так, емпедоклівський досвід був осмислений Ф. Гельдерліном («Смерть Емпедокла», «Емпедокл на Етні»), який, як відзначили і В. Дільтей, і Г. Башляр, втілює у створеному образі самотність, котра не має шляхів сполучення із зовнішнім світом. Отже, органічним тут є прагнення Емпедокла за межі земного, його потяг шляхом вогню при-бути в ефір.

Однак самотність – не єдиний мотив добровільної смерті Емпедокла, що знайшов відображення у літературі. Істотним моментом виступає також необхідність Емпедокла утвердитися у своїй божественності. У викладенні Діогена Лаєрського читаємо:

1) за версією Гіппобота: Емпедокл своїм самоспаленням «хотел укрепить молву, будто он сделался богом» [1, с. 351];

2) за версією Діодора Ефеського: Емпедокл своїм самоспаленням хотів назавжди зберегти враження про свою божественність серед селінунтян, які після «оздоровлення» ним ріки і припинення у зв'язку з цим мору «простерлись перед ним и стали молиться, как перед богом» [1, с. 352].

Іншими словами, процес обожнення Емпедокла іншими людьми завершується його самообожненням, досягнення якого відбувається шляхом необхідного і неминучого самогубства. Зв'язок самообожнення і самогубства отримав своє художньо-філософське втілення у романі Ф. М. Достоевського «Біси» в образі Кирилова, який доводить цю ідею до абсурду, таким чином розвінчуючи її.

Сучасний дослідник досвіду Емпедокла А. В. Сьомушкін наступним чином визначає феномен смерті сицилійського філософа: «Смерть Эмпедокла – не наказание за эгоизм гения, не месть богов или людей, но и не слепое, механически неизбежное бедствие; в ней философ находит разгадку своей собственной тайны и своего назначения в мире. Он свободно ее выбирает, ибо она для него – внутренний жребий, желанная неотвратимость, торжественно-героическая обреченность. Смерть для него такое же творение, как и любое из его сочинений, т. е. естественное продолжение его поэзии... Убивая себя, он художнически священнодействует, сочиняет свою судьбу, совершает ритуально-поэтическое жертвоприношение, где жрец и жертва, поэт и поэтическое произведение – он сам» [3, с. 58–59].

На думку А. В. Сьомушкіна, Емпедокл сприймає і розцінює власне самогубство не як знищення. Навпаки, цим шляхом – шляхом найвищого художницького служіння (як висловився сучасний дослідник) – античний мислитель долає заклятий світ, що духовно збіднів і знецінився, повертаючись до первісної космічної всеєдності. На відміну від Геракліта, сповненого песимізму з приводу світової пожежі, яка невпинно та стрімко наближається і в якій увесь космос перетвориться на попіл, Космос для Емпедокла являє собою релігійну і моральну цінність, оскільки єдність походження споріднює, сполучає Його (Космос) з Людиною. Саме Космос, для Емпедокла, є втіленням людської надії. Аналізуючи досвід Емпедокла, Сьомушкін намагається усвідомити питання: чому для свого самогубства Емпедокл обрав саме *вогняний* шлях. Відповідь криється у філософії цього мислителя, поета, політика, лікаря, енциклопедиста, ритора.

Світобудова, переконаний Емпедокл, являє собою арену, на якій розгортається боротьба двох протилежних начал: «верхнього», яким є благий життєдайний вогонь, та «нижнього», що охоплює собою усю закляклу землю з

повітрям і водою. Подібний дуалізм простежується вже в ученнях Ксенофана, Епіхарма, котрі поділяють всі стихії, і в кожній речі виділяють два зазначених начала: верхнє – активне, діяльне, духоподібне, втіленням якого виступає *вогонь*, і нижнє – залякла, холодна земля. Не є винятком і людина: вона має вогнеподібну душу, котра після смерті повертається на небеса, та тіло – породження землі, на яку воно після смерті і перетворюється¹.

У цілому в уявленні Емпедокла відповідно до двох фаз, котрі у своєму розвитку проходить Космос і котрі пов'язані з інволюцією (зростанням Ворожнечі) та еволюцією (зростанням Любові), люди на одному етапі свого розвитку є упалими богами, чи демонами, чи духами, а на другому – вони є богами, що перебувають у процесі становлення. Іншими словами, у фазі еволюційної антропогонії людина має перспективу обернутися на бога². Згідно з цією тезою, можливо припустити, що Емпедокл якраз і відчував себе таким «недобудованим» богом і шукав шлях своєї «божественної» довершеності. Доказом цього припущення може слугувати лише феномен смерті античного мислителя, оскільки, на жаль, у тих фрагментах, що дійшли до нас, немає жодної ознаки, котра свідчила б про панування чи принаймні наближення «ери» Любові³, в умовах якої тільки й можлива еволюційна антропогонія. Навпаки, відомо, що сам Емпедокл зазначав стосовно факту свого народження, що прийшов у це життя, скоряючись злобній Ненависті (чи Ворожнечі).

Справа в тому, що людина з'являється у цьому світі через необхідність світового процесу, якій підкоряються навіть боги. Знаряддями ж цієї необхідності виступають Любов і Ворожнеча. Людина народжується внаслідок рокової активності Ворожнечі. Однак, за Емпедоклом, не тільки необхідність формує світовий порядок, але й свободна воля. І тут античний мислитель розмірковує у руслі давньогрецької філософської традиції, що йде від Гомера, розвивається у Геракліта, Ксенофана, Платона, котрі робили наголос на свободному началі. Згідно з поглядами Емпедокла, боги можуть зловжити своєю свободою, розплатою за що є їх втілення у людській подобі, тобто у царині речовинної необхідності, де й повинні через страждання отримати, заслужити своє виправдання. Мова йде тут про акт гріхопадіння, до якого бог вдається з власної волі. Таким чином, невтільена душа, чи бог, потрапляє з царини Любові у царину Ворожнечі. При цьому Емпедокл говорив про поширення зла на Землі, яке сягнуло Місяця. Звідси робиться висновок про те, що людина є найнещаснішою істотою, оскільки вона занурена у пекло. Ворожнеча і насилля – ось складові сучасного Емпедоклу світу, що викликає в нього плач. Так у поемі «Очищення»

¹ Подібний дуалізм спостерігаємо й у християнському світобаченні та баченні людини.

² Взагалі, за уявленнями давніх греків, різниця між смертними і безсмертними, між людиною і богом є умовною: душа до свого матеріального втілення є бог, а після втілення – людина. Так, за Емпедоклом, боги – це безсмертні, невтільені люди, а люди – смертні боги, що разом із втіленням позбавляються божественного блаженства.

³ Це ж стверджують і Іпполіт, і Арістотель, який був знайомий з емпедоклівськими першоджерелами і стверджував, що світ, за Емпедоклом, є світом Ненависті на протигагу колишньому світу Любові.

з цього приводу читаємо: «Горько рыдал я и плакал¹, мир непривычный увидев» [4, с. 182] у якості вигнанця з царства Любові: «Один из низвергнутых – я, изгнанник богов и скиталец...» [4, с. 182].

Однак людина може врятуватися, згідно з точкою зору Емпедокла, вдаввшись до аскетичного життя, націленого на вгамування власної плоти і в цілому проти фізичної речовини, і таким чином поборовши необхідність, що підпорядковує під себе все слабе. У даному контексті А. В. Сьомушкін зазначає, що таким чином негативне ставлення Емпедокла до світу переростає у позитивне релігійно-моральне вчення про спасіння [3, с. 156]. Іншими словами, Емпедокл сам усвідомив, що людина є божеством, що «пало» на землю, і того ж бажає усім людям (як це знову ж таки схоже на міркування Кирилова (роман «Біси» Ф. М. Достоевського). При цьому шляхом морального вдосконалення людина в змозі повернути собі божественний п'єдестал, а це означає, що за умов дотримання благочестивого життя людина має позитивну посмертну перспективу знову піднятися вгору, де панує *вогонь*. Можливо, це прагнення Емпедокла вгору до набуття втраченої абсолютної божественності при її прижиттєвому усвідомленні, потяг до з'єднання зі Сфайросом знайшли своє органічне продовження у легенді про його смерть у вогняному жерлі Етни, де він знайшов самозаспокоєння, розчинившись у *вогняній* життєдайній (навічно) енергії.

Таким чином, Емпедокл виступає як сповідник філософії вогню, якій були підкорені і його життя, і його смерть, яка, хоч і була легендарною, але стала органічним його продовженням і втіленням найпотемніших побажань², викликаних тією усвідомленістю своєї органічної єдності з Космосом, якої, на жаль, не вистачає сучасній людині. Можливо, мова тут може йти про той язичницький п'єдестал, який у християнському контексті знайшов своє вираження у створеному М. О. Бердяєвим образі того Сонця, яке повинно знаходитися всередині людини, освітлюючи і зігріваючи собою все навкруги, не потребує зовнішнього джерела тепла і світла.

Перед нами, людьми ХХІ століття, Емпедокл постає як верховний жрець «філософії вогню», що підняв метафізичний бунт проти панування необхідності та прижиттєвого володаря зла, котрий панує на Землі. Перед очима з глибини віків вимальовується його образ: Людина у пурпуровій мантії жерця, що тільки підкреслювала його царську (чи, може, божественну?) велич. Він по родовому праву народження був для людей їх верховним заступником, адвокатом з питань віри і порятунку, викликав у них благоговійний трепет. Його сила якраз полягала у тому, що він був не байдужий до людських життєвих цінностей жрець-чиновник, націлений лише на дотримання зовнішнього «благочестя», необхідного для проведення релігійних ритуалів та обрядів, а справжнісінький сповідник космічної релігії, котра не потребує ритуальних дій. Це Людина, котра, не згоряючи, горіла (а не тліла) за свого земного життя, це Людина, котра кинулася у *вогняне* жерло вулкана, демонструючи своє прагнення до довершеності і віру у Правду і Любов.

Перспективи. Дана стаття є лише початком тієї роботи з осмислення феномена смерті Емпедокла, що потребує свого продовження, у тому числі з

¹ Хоча при цьому слід зазначити, що цей плач у Емпедокла позбавлений чорного песимізму, притаманного Геракліту.

² А це вже елемент психоаналітичний.

урахуванням досягнень Г. Башляра, якого осмислення смерті акрагантського мислителя привело до створення Поетики вогню.

Бібліографічні посилання

1. **Диоген Лаэртский.** О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
2. **Кун Н. А.** Мифы Древней Греции / Н. А. Кун. – М.: РИК Русанова, ООО Астрель, ООО АСТ, 2000. – 528 с.
3. **Семушкин А. В.** Эмпедокл / А. В. Эмпедокл. – М.: Мысль, 1985. – 191 с.
4. **Эмпедокл.** Очищения. Фрагменты из поэмы / А. В. Семушкин // Эмпедокл. – М.: Мысль, 1985. – С. 181–185.

Надійшла до редколегії 29.12.09

УДК 128

Т. О. Пустова

*Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна*

ФІЛОСОФІЯ «СЕНСУ ЖИТТЯ»: АНТИЧНА ВЕРСІЯ

Розглянуто питання про зображення проблеми «сенсу життя» в античній філософії.

Ключові слова: сенс життя, вище благо, чеснота, щастя.

Рассмотрен вопрос о представлении проблемы «смысла жизни» в античной философии.

Ключевые слова: смысл жизни, высшее благо, добродетель, счастье.

In the contribution is considered a question about representation of problem of «sense of life» in ancient philosophy.

Key words: sense of life, higher blessing, virtue, happiness.

Проблема сенсу життя належить до фундаментальних роздумів і є основоположною для людської практики. Вона вивчається не лише у філософській традиції, але і в інших наукових і ненаукових (релігійному, художньому) дискурсах. Ця тема належить до розряду «споконвічних» питань, бо кожна епоха і кожне покоління знаходить своє місце в світі соціального буття. У наш час все частіше сенс життя стає фокусом міждисциплінарним досліджень, що цілком закономірно, оскільки життєдіяльність сучасних суспільств пронизана безліччю взаємодій технологічного, інформаційного, правового, економічного, світоглядного, політичного й інших порядків. Тим більш важливо зараз звернення до інтерпретації поняття сенсу життя різними філософськими школами та визначення, коли саме філософи почали приділяти увагу цій проблемі. Що питання про «сенс» чого-небудь має завжди відносне значення, передбачаючи «сенс» для чого-небудь, доцільність досягнення певної